

Baráth Béla Levente

Vizuális nevelés Sárospatakon 1797-1902 között

Adalékok a Sárospataki Református Kollégium történetéhez

A rajzoktatás elindítása és a rajz praeseselek időszaka

A Magyar Királyság területén az első rajziskolák létrehozása a felvilágosult abszolútizmus modernizáló-gazdaságfejlesztő reformjaival állt közvetlen kapcsolatban. Ez ösztönözte a Ratio educationis (1777) készítőit is arra, hogy figyelmet szenteljenek a rajzoktatás fejlesztésére. A század végére a jelentősebb gazdasági központokban (pl. Pesten, Budán, Győrben, Pozsonyban, Sopronban, Szegeden, Kassán) már működtek az iparos tanoncok szakrajz képzését szolgáló úgynevezett „nemzeti rajziskolák”. Számuk a 19. század első felében tovább emelkedett, s fokozódott a művészi-esztétizáló irányú rajzoktatás iránti igény is.¹ Református kollégiumainkban a rajztanítást e folyamathoz kapcsolódóan, szintén ekkor vezették be. A kiemelkedő eredményeket felmutató Debrecen mellett², Kolozsvár és Nagyenyed vonatkozásában rendelkezünk szakirodalmi adatokkal.³ Tanulmányunk a Sárospataki Református Kollégium ide kapcsolódó múltjának bemutatásával iskolatörténetünk szinte elfeledett szeletére hívja fel a figyelmet, és egyben hiánypótló adalékokkal szolgál a század hazai képzőművészeti életének társadalmi hátteréhez. Külön érdekessége, hogy korabeli források bemutatása által a vizuális nevelés bevezetésének és kibontakozásának nehézségeibe és magyar nyelvű fogalmiságának fejlődési folyamatába is betekintést enged.

Sárospatakon a rajztanítás bevezetésére sok egyéb oktatási reform mellett 1796-ban Vay József kollégiumi főgondnoksága idején került sor. Ezt a felvilágosult gondolkodásáról ismert főgondnok személyesen szorgalmazta, mert a rajzot az iskolai képzés nagy hasznú és elengedhetetlen részének tekintette.⁴ A következő tanévre már ki is alakították az új tárgy tanításának alapvető feltételeit. Tananyagát beillesztették a középiskolai szint tantervébe⁵, és a rajztanítónak kiválasztott diákot Kassára küldték tanulni, hogy „*az architecturairajzolásban a tőkély magasabb fokára emelkedhessen*”⁶. A rajzórák céljára külön tantermet biztosítottak. A tanítás 1797 őszen kezdődött el.

A Kollégium első rajztanára a 20 éves Nyíry István lett, akinek személyében kiemelkedő képességekkel megáldott fiatalemberre esett a választás. Nyíry a Heves megyei Átányban született 1776-ban, ahol apja református lelképásztor volt. A családi hagyományokat követve tanulmányait Sárospatakon folytatta. Már egészen korán különös érdeklődést mutatott a rajzolás és a festés iránt. E területeken kezdetben autodidakta módon képezte magát, majd Szathmáry Király Pál (1726-1807) személyében szakavatott mesterre talált. A kor ismert csendélet- és portréfestője, miután a bécsi magyar testőrségtől leszerelt, visszavonult a Borsod megyei hangácsi birtokára, s ott műkedvelő alkotó tevékenysége mellett a festészet iránt érdeklődő tehetséges fiatalok oktatásával is foglalkozott.⁷ A tőle kapott alapismereteket egészítette ki Nyíry Kassán. A sárospataki alma materbe visszatérve, amint arról a levéltárban őrzött kérvényei, levelei tanúskodnak⁸, nagy lelkesedéssel kezdett hozzá a tanításhoz és a „*schola graphidis*”

vagy „rajz oskola” kialakításához. Ennek korabeli felszereléséről a beszerzési iratok és leltárak segítségével pontos képet alkothatunk.⁹ Az 1800-ból származó első magyar nyelvű leltár így örökítette meg berendezését:¹⁰

- „1. Tizennégy rajzoló Tábla
2. Hetvenegy külömbkülömbféle originál Kupferek¹¹
3. Két festékes láda
4. Külömbkülömbféle festékü Créták a rajzoláshoz
5. Enyv, Tál, Serpenyő, Spongyia
6. Nyólcz Kapsula Mathematica¹² mellyek közzül kettő üress
7. Ötven három originál Képek
8. Negyven négy Barkocza¹³-fa rámak üvegekkel
9. Tíz száraz festékre tartozó Cerusszák¹⁴, a többiek elfogytak
10. Húsz Technologiara tartozó képek, melyek 1799ben vevődtek
11. Tíz rajzoló asztal, és nyóltz rajzoló réz penna, amellyek ugyan az 1799dik Esztendőben vevődtek.”

Ekkor tehát majd másfélszáz különféle ábrázolást, nyomatot és eredeti képet használtak mintarajzként, ezek közül félszáz bekeretezve állandó szemléltető anyagot adott a diákságnak.¹⁵ Az ábrák jelentősebb hányada a Habsburg Monarchián belülről származott, de volt közöttük több holland eredetű is.¹⁶ A szemléltető anyagra vonatkozó megjegyzésekből arra is következtethetünk, hogy a geometriai alakzatok, emberi, illetve állati ábrázolások másolása mellett az építészeti rajzon volt a hangsúly. A tanítás módszere a korabeli általános gyakorlatnak megfelelően a lapmintákról, vagy a tanár táblai rajzáról történő másolás volt, de szerkesztési feladatokra és egyes festészeti technikák elsajátítására is hangsúly került. A középiskolai tantervben a rajz a segédanyagok között a kalligráfiával együtt szerepelt, melynek tanítása szintén a rajztanító feladatköréhez tartozott.¹⁷ A tanulók előrehaladásának felmérésére az évenként megtartott „közvizsgálat” alkalmával került sor.¹⁸

Amint egy korabeli értékelésben olvassuk, munkájával Nyíry „Patak növendékei között a lelki élvezet egy eddig ismeretlen forrását nyitá fel”.¹⁹ Ebből, festészeti előképzettségéből és szerzteágazó műveltségéből arra következtethetünk, hogy rajztanári tevékenysége során a korabeli iparosképző rajziskolákhoz viszonyítva erőteljesebben szorgalmazta a szépművészeti ízlésformálást. A tárgy újszerűségének és az oktató személyének köszönhetően a diákság kezdetben különös lelkesedést mutatott a rajzórákért, ami azonban néhány év múlva alábbhagyott. Ennek magyarázatát a Nyíry nekrológiájában a már imént is idézett Almási Balogh Pál abban látta, hogy a „szerzett ismeretek a kis város körében táplálatot nem nyervén, az iskola szűk, s terméketlen rendszerében nagyrészt gyümölcs nélkül tűntek el”.²⁰ A maradandó eredmények hiányának a kevéssé ösztönző közeg mellett nyilvánvalóan az is oka volt, hogy Nyíryt egy év elteltével segédtanárként a mennyiségtan előadásával is megbízták. 1806-ig, amíg a matematika teljes állású tanárává nem választották, párhuzamosan látta el a rajztanári feladatokat.²¹ 1838-ban bekövetkezett haláláig a Kollégiumban tanított, szerzteágazó műveltségét mutatja, hogy 1810-től a természettudományi, 1824-től pedig a bölcséleti tanszék tanáráként. Tudományos munkásságának elismeréseként 1831-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd a következő évtől vidéki rendes tagjává választották. 1836-tól ő lett a „Filozófiai Osztály” első fizetési rendes tagja. Kantiánus filozófiai és esztétikai elveket vallott, több nyomtatott és kéziratot munkát hagyott ránk.²² Az iskolai hagyomány sokáig őt tartotta a Kollégium főépülete tervezőjének, de ezt írott dokumentumok nem igazolják.

Nyíry távozásával a sárospataki rajzoktatás szinte még el sem kezdődött, máris válságba jutott. A képzést ugyan nem szüntették meg, de egyéb ösztönző erők és képzett tanár hiányában ügye elsikkadt. A szakemberhiány problémáját az iskola hagyományainak megfelelően úgy igyekeztek megoldani, hogy a némi rajzismerettel rendelkező tehetségesebb teológus vagy jogász hallgatók közül egy-két évre újabb és újabb ún. „*rajz praesest*” vagy „*rajztanító mestert*” állítottak be. Az így létrejött, a 19. század közepéig fennmaradó „*rajz praesesi rendszer*” helyi sajátosságnak tekinthető, amely a tárgy tanításának fenntartására elegendő volt ugyan, de a képzés szakmai alaposágát, kellően magas színvonalát képtelen volt biztosítani. A rajzoktatás fokozatosan romló feltételeit igazolják azok a beadványok is, amelyek a rajzterem fejlesztésre szoruló állapotát panaszolják, s kéri az iskola vezetőségétől ennek orvoslását.²³

A rajztanítás áldatlan helyzetével az iskola előjárósága is tisztában volt, azt mind az 1815. mind 1822. évi „*Litteraria Deputatio*”²⁴ jelentése a képzés orvoslásra szoruló hiányosságai között említette. Az utóbbi bizottság jegyzőkönyvében többek között ezt olvashatjuk: „*Tekintettel kellett lenni a 1815-i évi Deputatio Projektumához képest a Musica, Éneklés, Rajzolás, Szépirás, Francia nyelv tanítása egész mértékben való behozására. Ezek nem tanítása miatt sok nemes Ifjak hagyták el ezen Oskolát, a Szolidus tudományokban²⁵ való nem kevés hátramaradások mellett. A Bétsbe tanított Architectura professor a jövő esztendő végével meg fog érkezni, a Machina modelleket, Calligraphiai és Rajzolási Exemplárokat fog magával hozni és ekkor fog a Calligraphia és Rajzolás módja is egész kiterjedésében meghatározódni*”.²⁶ Már-már az iskola jó hírét romboló képzési hiányosságok orvoslásakor tehát a rajzoktatás terén is igyekeztek változtatásokat végrehajtani, ezek azonban nem vezettek kellő eredményre. Végül az 1796-os középiskolai tanterv 1822-es reformja során a különálló rajzoktatás a kötelező tananyagból is kikapott.²⁷ A rajztanítás presztízsének leértékelődésre utal az ezt tanító praesesek javadalmazásának csökkentése.²⁸

Érdekes kérdés, hogy ki volt a fenti idézetben említett „*Bétsbe tanított Architectura professor*”. A kollégiumi levéltár vonatkozó anyagait és egyéb forrásokat²⁹ összevetve megállapíthatjuk, hogy az 1815/16-ban rajz praesesként is alkalmazott teológiai hallgatót, Szentgyörgyi Jánost azonosíthatjuk vele. Témánk szempontjából csak sajnálhatjuk, hogy őt – magyarországi kortársai között párját ritkítóan hosszú és alapos – bécsi képzőművészeti tanulmányai befejezése után mégsem alkalmazták Sárospatakon. Szentgyörgyi 1793-ban a felső-zempléni Magyarizsépen született, apja az itt, Gercselyben és Kistráskán szolgálatot teljesítő Szentgyörgyi Csizmadia Gergely református lelképásztor volt. Hazai tanulmányait javarészt Sárospatakon végezte, ahol a tógátusok névsorában 1810. július 20-án subscribált.³⁰ A jó előmenetelű diákot 1813-ban noszvaji iskolába küldték ki rektornak.³¹ Miután rajztanítóként is bizonyította kiváló adottságait, a húszas évei derekán járó fiatalembert Lónyay Gábor ungi főispán, a Kollégium főkurátora „*több ezer forintokat meghaladó tulajdon költségén*”³² Bécsbe küldte festészeti és építészeti tanulmányok folytatására, s ott 1817-1824 között javarészt a Képzőművészeti Akadémia hallgatója lett.³³ Lónyay nagyvonalú tanulmányi támogatásának elsődleges célja az volt, hogy Pataknak olyan igazán képzett tanárt biztosítson, aki „*illendő Honorárium mellett*” „*a' festés', rajzolás', és polgári építés mestersége tanítását itten tökéletes sikerrel és haszonnal eszközölhesse*”³⁴. Annak pontos okát, hogy hazajövele után az eredeti elképzelésekkel szemben miért nem tért vissza tanítani, nem ismerjük. A rendelkezésünkre álló adatokból arra következtethetünk, hogy ebben, a finanszírozási gondok mellett, a patrónus-főkurátor 1824. május 8-i, tehát pár hónappal Szentgyörgyi augusztusra tervezett hazatérése előtti halála is közrejátszhatott.³⁵

A Kollégium alaposan és nagy költséggel kitanított „*Architectura professor*”-rajztanára végül Pesten telepedett le és vált korának kedvelt festőművészévé. Munkássága későbbi fázisában

is élvezte a jómódú református nemesség támogatását. A Lónyay, Ráday és Teleki család tagjairól festett képei mellett tudunk Kazinczyról festett portréjáról is.³⁶ A Duna partján lévő műtermében tett látogatásáról Kazinczy is megemlékezett leveleiben. Szoros baráti kapcsolatot ápoló Kisfaludy Károllyal, akinek egyik kötetéhez illusztrációkat készített.³⁷ A Magyar Nemzeti Galériában több művét őrzik. Ismertek Pest-Budát ábrázoló városképei és kora általános színvonalából kiemelkedő virág- és gyümölcs csendéletei, amelyek mai aukciókon is fel-fel tűnnek. Későbbi sárospataki kapcsolatairól nincsenek adataink.

Az ilyen kiemelkedő művészi sikerek hiánya ellenére a többi rajztanításra vállalkozó diák munkáját sem szabad leértékelnünk. A feladatukat lelkiismeretesen ellátó fiatal emberek példája jól mutatja a képzőművészeti műveltség iránti erős, folyamatosan jelen lévő igényt a reformkori reformátusság körében. A diákisztitviselők korabeli fizetési könyveit³⁸ tanulmányozva kisebb foghíjjakkal rekonstruálhatjuk névsorukat, s továbbgondolásra érdemes életrajzi adatokat is a felszínre hozhatunk.³⁹ Ezek szerint, bár későbbiekben a képzőművészettől távoli, leggyakrabban lelkesítő és jogász pályára kerültek, de megőrizték a művészetek iránti intenzív érdeklődésüket. Ennek nyilvánvaló pozitív hozománya, hogy később az egyházi és társadalmi élet különböző területein érvényesíthették az átlagosból mindenképpen kiemelkedő esztétikai igényességüket.

Ezek ismeretében természetesen vehetjük, hogy a korabeli diákság alkotó fantáziáját dicsérő gazdag pataki diák költészethez hasonlóan – amely témáját tekintve elsősorban az iskolai élet kínálta nyersanyagból építkezett, s melyben újra és újra visszatérnek a város és környéke jellegzetes helyszínei, a diákélet különböző eseményei, jellegzetes alakjai – a szükséges festészeti technika ismerete e témakör képi megörökítésére is ösztönzően hatott. Ezt igazolják az 1980-as években a régi kollégiumi „Bor praebitoria”, a mai Gutenberg terem helyreállítási munkálatai során felszínre került falképek. A helyiségbe belépve meglepő élményben van része a református kollégiumok fehérre mázolt tereihez szokott látogatóknak. A terem alapszínét a sárga és rózsaszín adja, a szemközti és jobboldali falon egy-egy korabeli életképet ábrázoló festmény látható, s a többi felületen is gazdag ornamentális díszítés. A jobb állapotban lévő kép kocsmabelsőt ábrázol, ahol egy asztal mellett ülő korosabb diák – körülvéve „öregdiákságának” kellékeivel: előtte kiürült kancsó, borospohár, könyvek, baljában hosszúszerű pipa – jobbával egy gyermekkorú szolgálóknak a boroskancsó felé mutat. A kép fölött a következő Csokonai idézet olvasható: „Kantsót fiú! veszendő az élet // és előlünk mint egy palaczk bor elfogy.”⁴⁰ A kép a vidám diákevek elmúlására figyelmezteti szemlélőjét, amelyre a nemrég talán még épp így felszolgáló idősebb diák, s a gyermek kettőse mellett a késő délutánra utaló elnyújtott árnyékok is félreérthetetlenül utalnak. A teremben látható másik falfestmény bár részleteiben nehezen kivehető, három alakot ábrázol, melyből kettőnél egy-egy kismalac a harmadiknál egy korszó látható, melyet feltartva lefelé fordít, ezzel talán éppen ürességét mutatva. Az előző képhez hasonlóan, itt is az elmúlásra utal a művész, melyre a felette látható felirat is utal: „Igyunk! Amott mondják veszendő az élet!”⁴¹

Érdemes itt idéznünk a terem restaurátora, Prudzik József véleményét, aki a festés technikája alapján arra a következtetésre jutott, hogy a falkép készítője gyakorlott mester volt, nyugaton is tanult, de: „ennél is lényegesebb, hogy a barokkos formanyelvbe nem nyugati akadémiák ornamentikáját építette be, hanem a Sárospatak környéki népi motívumokat, amik ma is láthatók erre felé fazekakon, hímzéseken, varrottasokon ... – Barokk festészeti iskolázottság, sárospataki motívumkincs. Ez az ellentét erőteljesen tükrözi a felvilágosodás korának népi-nemzeti vizuális kultúrképét.”⁴²

A rajztanító diákok működésének időszakából érdemes külön kiemelni egy 1842-ben lezajlott pereskedést, amelynek az akkori praeses, Lengyel András és a diaktársai számára külön

rajziskolat nyitó Vass István joghallgató voltak a főszereplői. 1842. február 26-án kelt levelében Lengyel András azzal a kéréssel fordult az iskolaszékhez, hogy tiltsa be a joghallgató magánvállalkozását, aki tanítványai közül „a közrajz-oskolából” többeket elcsábított.⁴³ Az ellenfele képességeiről heves indulattal ezt állította: „*Én esmérem e bátor Festőt! tudom tehetségeinek mértékét, mit ritka ügyességgel ámitván égig visz, de papirosra letenni szavaival egy mértékben nem képes*”.⁴⁴ Azt kérte továbbá, hogy a rajzolás és „vizifestés” tanítását, amelyre ő mint az 1841. évi „közmegvizsgálatás” alkalmával kinevezett rajz praeses kapott megbízatást, egyedül ő láthassa el. Ezek után nagyvonalúan megjegyezte: „*Ami tudáskörömön kívül van, minthogy magamat a festés minden ágait értőnek mondanom nem lehet – abból – ha tudná!? – minden észrevételem nélkül adhat az említett Vass István joghallgató!? órákat az ifjúságnak, ha a NT Oskolai Szék ezt néki megengedéni*”.⁴⁵ Levele végén e formában még egyszer megerősítette a vezetőséghez intézett kérését: „*E példa nélküli kihágást elintézni, s valamint az ÁL-rajz tanító urat e becsülettel összeve nem férő, s csekély véleményem szerint tilos csábítástól, s családaiából eltiltani szíveskedjenek*”.⁴⁶

Az iskolaszék felszólítására Vass István 1842. március 5-én kelt válaszlevelében először arra hivatkozott, hogy nehéz anyagi körülményei között a magánrajztanítást tartotta a pénzszerzés legbecsületesebb útjának, majd kifejtette elképzeléseit a rajz, illetve a festészet oktatásáról.⁴⁷ Az általa előadott tanmenet jó képet ad a rajzoktatás korabeli módszereiről, s nem csupán a helyi viszonyra jellemző tudósítás: „*Én a rajzot alapjából a Geometriából kezdém tanulni, czélom: Éppen ezen úton vezetni tanítványaimat, megesmertetvén velük az legegyszerűbb vonalakat, majd a fensőbb össz mérték és összhangzat titkaiba vezeténdem, alkalmazva azokat, s szabályait az ügyeseknél, s hajlandóknál az építési osztályok megesmerésére, s rajzolására. Az igyekezők útja itt még nem végződik bé, az árnyakolás minden színű vízfestékekkel s tusokkal, s gyorsfestés által – mázfestékekkel, sőt ezen festékek czélos készítése megtanításával együtt, lesz a második stádiuma igyekezetemnek. Végre az olajfestést szabályokban és gyakorlatilag esmértetem meg tanítványaimmal*”.⁴⁸ Ezenkívül beadványában további működésének engedélyezését kérte, záró megjegyzése miszerint: „*tanítványaimat kiket hozzám bízalom, s mű ösztön, és nem édesgetés vagy más alaton inger vezetett*”⁴⁹ újra megerősíti, hogy a korabeli pataki diákság körében ezekben az években is határozott érdeklődés mutatkozott a képzőművészeti tanulmányok iránt.

A korszak kapcsán még egy figyelemreméltó momentumra kell felhívunk a figyelmet, ugyanis 1840-től 1847-ig, 9-16 éves koráig Sárospatakon tanult Izsó Miklós, a magyar nemzeti szobrászat megteremtője. Tudjuk róla, hogy élete végéig büszke volt egykori iskolájára, szemléletmódját nagymértékben meghatározták az itt átélt élmények, ide kötődő barátságai. Az iskola, ahova Izsó járt, történetének egyik virágkorát élte, s az itt tanuló gyermek alapos, korszerűnek mondható műveltséget sajátított el. Életrajzírói Izsó képzőművészeti tanulmányainak kezdeteit Sárospatak elhagyása után, a rimaszombati rajziskolában eltöltött időszakra vezetik vissza⁵⁰, pedig egy fiatalkori rajzának felirata alapján okunk van feltételezni, hogy azt a pataki diákevek során készítette. Az illető munka, melyet a Magyar Nemzeti Galéria Grafikai Osztályán őriznek, s „A magyar rajzművészet 1849-1890.” című reprezentatív kiadvány is közöl, egy férfi-fejet, egy szál rózsát és faházikót ábrázol, két felirattal.⁵¹ A lap alsó részén különös gonddal készített írással „Rajz: Izsó Miklós”, a lap tetején pedig – a lenti íráshoz viszonyítva elnagyolt betűkkel – a következő olvasható: „Izsó Miklós Poeta”. Egy nyilvánvalóan szép, de kevésbé valószínű magyarázat szerint, ez a második felirat a rajzban megmutakozó líraiságra utal⁵², véleményünk szerint itt sokkal inkább arról van szó, hogy a rajz készítője a „poetai classis” tanulója volt. Ebben az időben a középiskola 7. évfolyamának tanulóit nevezték „poetáknak” Sárospatakon, ennek Izsó Miklós az 1845-46-os tanév folyamán valóban tagja is volt.⁵³

A század második fele, Szűcs István és Zombori Emőd rajztanársága

1850-ben hazánkban is bevezették az osztrák középiskolai tanrendszert, amely a rajzoktatás tanítására is kiterjedt. Ehhez igazodnia kellett a Kollégiumban folyó munkának, ez mozdította ki végül a rajz praesesi rendszer jelentette holtpontról a rajzoktatás ügyét.⁵⁴ A külső nyomás hatására az iskola előjárósága megteremtette az állandó rajztanári állás anyagi feltételeit, és a rajztermet a korábnál méltóbb helyre, a főépületbe helyezte át.⁵⁵ A rajz és szépírás szaktanárának az éppen alkalmazásban lévő praesest, Szűcs Istvánt választották meg, s ő is maradt az elkövetkező majd 30 évre. Személyéről és tanári működéséről gazdag ismereteket szerezhetünk a korabeli iskolai értesítők, egy önéletrajzi írása és a kollégiumi gyűjteményekben őrzött töredékes hagyatéka alapján.⁵⁶ Jellegzetes egyéniségének emlékét több korabeli diákanekdota is megőrizte számunkra.⁵⁷

Szűcs István 1824-ben Erdőhorvátiban született. Iskoláit szülőfaluja mellett Tarcalon és Sárospatakon végezte, ahol először a gimnázium, majd 1845-től a jogakadémia diákja volt, amit 1851-ben fejezett be sikeresen. Általános tanulmányi elfoglaltsága mellett a szabadkézi rajzban és a szépírásban nagy lelkesedéssel, autodidakta módon képezte magát. Ennek eredményeként 1843-ban az éves közvizsgálat alkalmával, az akkor elnöklő Zsarnay Lajos 130 tanuló szépírás mutatójának közül az övét találta a legjobbnak. 1848 nyarán és őszén a pesti Iparegyesületi Rajztanodában Glembay Károly vezetésével képezte tovább magát. Visszatérve Patakra 1849-ben, a szabadságharc miatt jelentősen megcsappant létszámú diákságnak rajzból és szépírásból magánórákat kezdett adni. Egy kisebb kitérő után 1851. október 5-től, immár véglegesített tanárként, ugyanezt a munkát folytatta tovább.⁵⁸

Ennek során az 1874/75-ös tanévig a gimnázium 1-2, majd az első négy osztályában kellett szaktárgyait tanítania. Ezen túl az önként jelentkezőknek némi plusz tandíj ellenében, de iskolai kereteken belül különórákat is adott.⁵⁹ A korabeli tudósításokból kiderül, hogy nem a rajz, hanem inkább a szépírás tanítása volt fő érdeklődési területe, amihez új tanmódszert is kidolgozott. Tanárságának idején, 1854-től vette kezdetét a később folyamatosan meghirdetett iskolai rajz- és szépírás pályázat.⁶⁰ A tanügyi értesítőkben e pályázatokról közölt beszámolóik segítségével már folyamatosan figyelemmel kísérhető a jól rajzoló növendékek köre és a pályatételek témái. Ez utóbbiak újra megerősítik a különböző mintalapok másolására épülő rajztanítási módszer alkalmazását.

A Kollégium vezetősége az oktatói munkán kívül Szűcs István alkotói képességeit is rendszeresen igénybe vette. Előbb a Kollégium lebontásra ítélt régi épületegyüttesét örököstették meg vele. Ezeket a sárospataki református iskolával összefüggésben – a készítője nevének említése nélkül – gyakran felhasznált, s így széles körben ismert rajzokat 1858 augusztusában készíttette. Majd az intézmény 350 éves fennállásának – politikai okokból – országos jelentőségűvé vált ünnepéjére szintén vele készíttettek különböző dekorációkat.⁶¹ Tudomásunk van arról is, hogy 1853-ban két segítőtársával hét allegorikus képet festett a korabeli rajzterem falaira, amelyeket azonban romlott állaguk miatt már életében lefestettek.⁶² Ezeken túl ismert néhány, a Kollégium múzeumában őrzött portrérajza is. Bár a hagyatéka eredetileg jóval gazdagabb anyagot tartalmazott – saját művei mellett más alkotóknak, pl. barátjának Révész Györgynek, a bécsi akadémián végzett neves festőnek a munkáit, s ami számunkra különösen érdekes, diákjainak alkotásait – ezek az idők folyamán vagy megsemmisültek, vagy lappangnak.⁶³

Szűcs István munkáját az 1878/79-es tanévtől Zombori Emőd, a tanítóképző tanára folytatta.⁶⁴ Elődjével ellentétben róla nagyon kevés személyes adattal rendelkezünk, rajztanári módszereit ellenben sokkal pontosabban ismerjük. Képzőművészeti, rajztanári előképzettségéről nem maradtak fenn adatok, de szemléletmódja, amelyet egy 1867-ben, harmadéves teológiai

hallgatóként az egyházkerülethez intézett levele tükröz, már határozott, átgondolt rajztanári elképzelésekre vall.⁶⁵ Említett beadványában azt kérte, hogy a docensséget – valószínűleg a tanítóképzőben – terjesszék ki a rajztanításra is, s erre őt nevezzék ki. Kérését a következőképpen indokolta: „A tudományok szabad tanítása szabad versenyt, szabad oktatást feltételez a művészetre nézve is, mely nélkül az erők és képességek sem önmagukban ki nem fejlődhetnek, sem mások tehetségeinek kifejtésére nem hathatnak. Pedig a művészeti képzés nélkül a művelődés csak egyoldalú. A művészet is tudomány, s valamint minden tudományban van művészet, úgy a művészetben mind önmagában, mind fejlődésében a tudománytól elképzelhetetlen.”⁶⁶

Ahhoz, hogy pontosabb képet alkothassunk arról, mit takart az ő tanársága idején a középiskolai rajzoktatás Sárospatakon, lássuk Zombori 1878/79-es tanévből ránk maradt tanmenetét. A rajzot ebben az időszakban továbbra is a szépirással együtt, a gimnázium első négy évében, heti két-két órában tanították: 1. osztály: „Sík mértani idomok, háromszög, négyszög, sokszög, kör, kerület. Egybevágóság, hasonlóság, részarányosság meghatározása. Egyszerűbb mértani díszítmények szögekbe, padozatminták. Virágalakok vázrajza.”⁶⁷ Ezen kívül természetesen az adott óraszámokon belül tanulták a szépirást is. 2. osztály: „Vonalak, síkok, térbeli és viszonylagos helyzete, egyenes és görbe lapok ismertetése, mértani testek szabadkézzel való rajzolása, az árnyalat felismertetése. Díszítmények szymetrikus rajza, görög és római stylról egyszerűbb átvitelek. Virágalakok egyszerű árnyékolással.”⁶⁸ Szépirást ugyanúgy tanultak. 3. osztály: „Sík díszítmények folytatlagos rajzolása polychrom díszítmények, szín és színharmónia ismertetése, távlatlan, mértani testek szerkesztése alkatrészekből ismertetése, terület átváltoztatása, párkány- és padozatminták színes vonalakkal.”⁶⁹ 4. osztály: „Kör és görbevonallal szerkesztése, testek különféle helyzete, homlok és alaprajzok készítése, a renaissance styl ismertetése, az emberi test általános arányai. A fejrész rajzolása, általános méretek szerint, nem és kor, profil. Virág, egyszerű tájképek, állatok stb. erősebb árnyékolással.”⁷⁰

Mint látható ebben az időszakban a mértani rajz meghatározó részét képezte az oktatásnak, s az építészeti rajz kapcsán már némi művészettörténeti oktatás is megjelent, mely azonban csupán az antikvitás és a reneszánsz korszakára korlátozódott. Feltűnő a fokozatosság elvének érvényesítése, amely ebben a tanmenetben úgy nyilvánul meg, hogy a síkból lép ki a térbe, a fekete-fehér árnyékolás felől mozdul el a színek világába, s az egyszerűbb formáktól halad a bonyolultabbak felé. Bár Zombori Emődről nem tudjuk, hogy rajztanári tevékenysége mellett képzőművészként is működött volna, annyi azonban biztos, munkássága során a diákok magasabb szintű festészeti képzését elősegítő tevékenységet folytatott. Amikor átvette a gimnáziumi rajzoktatást a fakultatív jellegű különóra számát a korábbi kettőtől háromra emelte. Az általa elsajátítható festészeti ismeretanyag bővült, s a legfelkészültebbeknek a vízfestés mellett olajfestésből is adott leckéket.⁷¹ Működése alatt a rajzversenyek tovább folytatódtak. Zombori tanárságának idején a különórákra járók létszáma annak ellenére nőtt, hogy közben a gimnázium tanulóiinak összlétszáma csökkent.⁷²

Az 1890/91-es tanévben megszüntették azt a gyakorlatot, hogy a rendszeres évi tanulmányi vizsgálatok alkalmával a magán rajztanulóknak is számot kelljen adni fejlődésükről. Ezt azzal indokolták, hogy a külön vizsga „ne állítsa kényszerre, hogy ne mondjuk szégyenpadra a jobb sorsra érdemes rajz és zene tanárt, hogy a didacticai tekintetben lehetlent nem tudta lehetővé tenni.”⁷³ Ebből arra következtethetünk, hogy Zombori minden igyekezete ellenére a magasabb szintű képzőművészeti ismeretek közvetítése sikertelen maradt. Zombori működése alatt, mivel az egyes évfolyamokban már párhuzamos osztályokat is létrehozhattak, s a szabadkézi rajzot görögpótló tárgyként is bevezették, a rajztanár terhelése, óraszámja tovább nőtt. Mindez indokoltá tette az önálló gimnáziumi és tanítóképző intézeti rajztanár alkalmazását.

Zombori Emőd tanári tevékenysége képezte az átmenetet a helyi rajzoktatás régi és modern korszaka között. Pályafutásában, tanári módszereiben még felfedezhető valami az egykori rajz praesesekeknek a szellem minél tágabb területét meghódítani kívánó romantikus lelkesedéséből, azonban számára a rajzoktatás már nem kis kitérő egy felfedezésre váró műveltségi terepre, hanem életre szóló hivatást kínáló szakma, melyet elődeinél nagyobb szakértelemmel és didaktikai igényességgel művelt. Gimnáziumi tevékenységének utolsó éveiben bontakozott ki az alapvető változás, amely a rajztanítás korábbi módszereit, céljait alapjaiban formálta át és igazította a modern kor követelményeihez. Az ezzel kapcsolatos ügymenetet az Igazgató Tanács 1900 júniusától 1904 februárjáig tartott gyűléseinek jegyzőkönyvei alapján követhetjük nyomon, ez főbb vonalaiban a következőképpen alakult.⁷⁴

Az 1900 júniusában tartott ülésen Bálint Dezső – az akkori sárospataki lelkipásztor (!) –, a szabadkézi rajz, ének, zene és tornavizsgára kiküldött bizottság elnöke kérte, hogy a rajztermet gipszmintákkal szereljék fel. Felvetését azzal indokolta, hogy „a növendékek ne csak rajzminták másolásában gyakorolhassák magukat”. Az Igazgató Tanács az indítvánnyal egyetértve arra utasította Zombori Emődöt, hogy készítsen tervezetet a rajztanítás módszeresebbé tételére, és ezzel összefüggésben a rajzterem felszerelésének fejlesztésére.⁷⁵ A gimnáziumi szék rövid időn belül bizottságot állított fel Zombori Emőd elnökle mellett, amelynek rajta kívül Novák Sándor és ifj. Mitrovics Gyula lettek a tagjai.⁷⁶ A felvetett kérdés megoldásának fontosságát nyomatékosította egy másik bizottság munkálata is, amelyet görögóptól tanfolyam indítására küldtek ki.⁷⁷ Ez megállapította a képzőművészeti irányú rajzoktatás erősítésének szükségességét. Ezt a művészettörténettel és a rajzzal foglalkozó órák számának növelésével kívánták elérni. A rajzzal kapcsolatban jelentésükben külön hangsúlyozták, hogy ezen nem az egyik legnehezebb iskolai tárgynak tartott geometriai, hanem a szabadkézi rajzot értik. Mint jelentésükben megállapították: „Közoktatásunknak ugyanis erősen érzett s nemzeti művelődésünk, haladásunk szempontjából pótolhatatlan fogyatkozása volt idáig, hogy az ifjúság esztétikai érzékét csak egyoldalúan, irodalmilag fejlesztette s a szépek a képzőművészetekben való megnyilatkozását teljesen parlagon és kiaknázatlanul hagyta. Pedig a képzőművészet az emberi szellemnek épp oly fenséges megnyilatkozása, a nemzeti műveltségnek épp oly szerves alkotó része, az ifjú léleknek épp oly erős és épp oly nemes fejlesztője, mint az irodalom. Nekünk magyaroknak pedig, mivel a képzőművészeti alkotások terén nemcsak a külföldtől, de saját honi irodalmunktól is messze elmaradtunk, holott faji jellemünk ezen a téren is nagy hivatással kecsegtet, fejlődő művészetünk érdekében kétszeres szükségünk van arra, hogy a magyar közönség érdeklődését és szakértelmét ifjúságunk művészi érzékének fejlesztésével is növeljük és ezzel a magyar műpártoló és műélvező közönséget megteremteni és így a magyar képzőművészetet is előmozdítani segítsük.”⁷⁸

Ilyen előzmények után készült el a Zombori elnökleivel működő bizottság jelentése, amelyet 1901. szeptember 10-én terjesztettek elő.⁷⁹ Ez két külön egységből áll. Az elsőben a szabadkézi rajztanítás módszerét és anyagának beosztását vázolta fel, a másodikban a rajzterem és a rajzsztár új céloknak megfelelő felújításáról, fejlesztéséről szólt. A rajztanítás célját három pontban határozta meg: az első és legfontosabb célnak a természet pontos megfigyelésére való részoktatást tartották, másodiknak az esztétikai érzék fejlesztését, és csupán a harmadik, legkevésbé fontos tényezőként említették a kézügyesség fejlesztését.⁸⁰ Az alaposabb kifejtés során azzal indokolták a megfigyelőkészség fejlesztésének preferálását, hogy a középiskolai tárgyak közül a szabad megfigyelésen alapuló rajzon kívül egyetlen olyan tárgy sincs, mely ezt a képességet fejlesztené. Fogalmazásuk szerint: „még a leggyakorlatibbak, még a demonstrációkra legalkalmasabbak is kezelhetők és megérthetők felületesebb megfigyelések mellett is annyira, hogy ezek egyáltalában nem szoktathatnak pontos, kimerítő, mindent észrevező

*megfigyelésre, holott másrésztől minden tudományt csak olyan fő vihet előre, amelynek megfigyelésében szigorú következetesség és minuciózus pontosság uralkodik, s amelynek figyelmét a leglényegtelenebb részletek és mozzanatok nem kerülik ki.*⁷⁶¹

A kitűzött célok sikerének elengedhetetlen feltételét abban látták, hogy a mintalapok teljesen mellőzve legyenek, s már kezdő fokon a valóság szabad megfigyelésén alapuló rajzoltatást alkalmazzák. Mint kifejtették: *„Igaz ugyan, hogy – alapfokon – a valóság után készült iskolai rajz sohasem lesz olyan szabatos és csinos, mint amit a mintalapról úgyszólván lecopiroznak, s ez a tanítás e módjának értékét a felületes vagy laikus szemlélő előtt kérdéssé teszi, de ilyen módon munka közben mégis rá volt utalva a rajzoló a valóság pontos tanulmányozására.”*⁸² Magasabb fokon pedig: *„ha a több irányban kiterjedt testeket is sík lapról másoltatjuk a növendékkel száraz, gondolkodást nélkülöző, másoló, gépies munkát végeztetünk vele, a valóság egészen elvész szemei elől és csak holt vonalakat húzgál. Hogy így a rajzolás egészen célt tévesztett dolog és, hogy az ilyenféle rajzolásnak nincs a középiskolában, de sehol sem, semmi jogosultsága, a fentiekből természetesen következik, mert hiszen a növendéknek nem egy rajzlap lenézésére, de a valóság (természet, műtárgy, milieu, gép) megfigyelésére van szüksége az életben és az iskolában.”*⁸³

A növendékeket kis létszámú, egyéni foglalkozást lehetővé tevő csoportokban kezdőkre, haladókra és „haladottabbakra” osztották, s heti két-két órát írtak elő számukra. A kezdők síkidomokat, a haladók szabályos testeket, a „haladottabbak” épületdíszeket, emberi és állati testrészeket, állatokat, embereket stb. rajzoltak volna megfigyelés nyomán. Fontos, hogy a magasabb csoportba kerülést a tanulók egyéni fejlődéséhez és nem az egyes csoportban eltöltött időhöz kötötték.⁸⁴ A művészettörténeti oktatást csupán a legmagasabb szinten, több évre elosztva képzelték el, az egyes művészeti korszakok jellemző motívumainak rajzoltatásával, ismertetésével kiemelkedő nagy alkotásainak bemutatásával. A gondolatsor zárásaként azt fejtették ki, hogy az említett módon felosztott szabadkézi rajz tananyagának párhuzamosan kell futnia a geometriai rajzzal, s a két anyag rész több ponton ki kell, hogy egészítse egymást.

Az előterjesztés második részében a rajzteremnek az új céloknak megfelelő átalakítását dolgozták ki. Három nagyméretű ablak készítését irányozták elő, mint írták: *„a szabadkézi rajztanításnak ennél a módjánál, melyet ajánlani bátrak voltunk a fő dolog, hogy a rajzolando testre és a rajzlapra (kartonra) teljesen zavartalan, tiszta fénysugarak essenek, lehetőleg hűen ahhoz, amint a szabad természetben kapjuk.”*⁸⁵ Mindezekén túl pontos, tárgyakra és beszerzési értékre lebontott listát közöltek az új célokhöz igazított rajzszerződés szükséges átalakításáról is. Hangsúlyozták, hogy az iskola szépművészeti múzeumában már meglévő tárgyakat is be szándékoznak vonni a rajzi és művészettörténeti képzésbe. Végül a Kollégium comeniusi örökségre hivatkozva kifejtették: *„főiskolánk hagyományos szelleme, Comenius emléke követeli, hogy ne tanítsunk oly dolgokról, melyekkel növendékeinket szemlélet alapján megismertetni nem áll hatalmunkban.”*⁸⁶

Az előterjesztés elfogadását és megvalósítását némileg hátráltatta, hogy Zombori Emőd nyugdíjazása miatt éppen ekkor üresedett meg a rajztanári állás. A tisztt betöltésére kiírt pályázatokat 1902. május 26-án bírálták el, és Palágyi Deák Geyzát választották meg a „*rajzoló mértan-szabadkézi rajzi tanszék*” tanárának. A két másik jelölttel szemben mellette szóló érvként szép oklevelét, gyakorló tanári működését, s az addigi munkásságáról nyert megnyugtató értesüléseket neveztek meg.⁸⁷ Ezekből is láthatjuk, hogy esetében találatták meg a tanári kar körében kibontakozott újító elképzelésekhez a megfelelő szakértelmet és gyakorlatot. Miután az új szaktanár elfoglalta helyét, megbízták a rajztanításra vonatkozó korábbi javaslatok felülbírlásával. Ez 1903 februárjára történt meg, és mint írták Deák Geyza a „*köziskolai szék munkálatot teljesen magáévá tette*”.⁸⁸ Meghallgatása nyomán az 1904 februárjában tartott

igazgató tanácsi ülésen már konkrét lépéseket tettek a rajzterem és a rajzszertár átalakításához szükséges pénz előteremtésére.⁸⁹ Deák működése új korszakot nyitott a pataki Kollégium rajzoktatásában, vele lépett a 20. századba. Személyével, munkásságával e dolgozat keretében már nem foglalkozunk.⁹⁰

Egy később történt sajnálatos esemény azonban még ide kívánczok. Erről egy 1945. augusztus 31-i dátummal ellátott feljegyzés tudósít, amely részben azt is megmagyarázza, miért hanyagolta el a szakirodalom a két évszázados hagyományra visszatekintő sárospataki rajzoktatást.⁹¹ Ebből megtudhatjuk, hogy 1944 nyarán a rajztermet hadikórházzá alakították. A terem bútorzatát még sikerült megmenteni, de az ott lévő üvegszekrényekben őrzött tárgyak a következő hónapok folyamán eltűntek, illetve tönkrementek. A rajzteremből nyíló rajzszertárt, ahol a szemléltető eszközöket, 1805-től rajzokat, illusztrációkat, kis kézi könyvtárat és cserépgyűjtemény tároltak, bár lakattal le volt zárva, feltörték. Az ott őrzött történelmi értékű gyűjteményt elpusztították, és többször le is rondították.⁹² Később, amikor erre lehetőség nyílt a maradványokat igyekeztek ugyan menteni, de mint a feljegyzés szerzője írta: „a vandál pusztítás mondhatni száz százalékos munkát csinált”⁹³. A rajzszertár kialakítását 1944 után szinte teljesen előlről kellett kezdeni. Az elpusztított tárgyak értékét éppen a pótolhatatlan történelmi jelentőséggel bíró rajzok, tárgyak miatt nem tudták meghatározni.

A 19. század munkálkodása nyomán a Sárospataki Református Kollégium a vizuális nevelés terén is gazdag örökséggel lépett át a 20. századba. 1900-ban a rajzoktatás már több mint száz éves múltra tekintett vissza, a különböző kollégiumi gyűjteményekben szép számmal volt grafikai, festészeti, szobrászati anyag.⁹⁴ Szentgyörgyi János és Izsó Miklós személyében két jelentős, a Kollégiumhoz kötődő képzőművésszel is büszkélkedhetett, akiknek művészi kibontakozására ösztönző erővel hatottak az itt kapott impulzusok. Az egymásra következő tanárnemzedékek sorában újra és újra akadt olyan, aki felkarolta e nevelési terület ügyét. Ezeket a törekvéseket mind az egyházi, mind a szélesebb fenntartói, támogatói kör segítette a maga eszközeivel. Mindezek mellett megállapítható, hogy az általunk vizsgált időszakban a kétségtelen eredmények ellenére sem bontakozott, nem is bontakozhatott ki jelentős, az intézményhez kötődő képzőművészeti élet. Elsődleges oka ennek az, hogy a Kollégiumhoz közvetlenül kötődő közeg nem lépett fel képzőművészeti alkotások folyamatos megrendelőjeként. Mégsem szabad lebecsülnünk az e területhez kapcsolódó kezdeményezéseket és eredményeket. Elsődleges jelentőségük, hogy értékteremtő módon formálták a diákság és tágabban az iskola vonzáskörzetetének környezetkultúráját, fejlesztették vizuális esztétikai igényességét. Mindezt szembetűnő kreativitással, a rendelkezésükre álló eszközökhöz képest igényesen valósították meg úgy, hogy közben saját történelmi gyökereikhez is hűek maradtak.

Jegyzetek

Az itt közölt tanulmányhoz kapcsolódó kutatásokat javarészt 1995/96-ban, szakdolgozat megírására készülve végeztem a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben. Az eredmények publikálásakor kegyelettel emlékezem az azóta elhunyt kollégiumi levéltárosra, György Kosztik Gáborra, aki munkám során messzemenő támogatásában részesített. A dolgozat végső formába öntésekor az Oktatási Minisztérium Deák Ferenc ösztöndíjának támogatásában részesültem.

¹ A magyar rajzoktatás korabeli történetéhez lásd: Buday Lajos: *A magyar rajzoktatás 100 éve (1800-1900)*, Klny. A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyvéből, Szeged, 1957; Csőregh Éva:

Rajzoktatásunk története, EIDOS Füzetek, 5. Budapest, 1991; Bodóczky István – Csőregh Éva – Kárpáti Andrea: Rajztanítás a XIX. századi Magyarországon, Budapest, 2001.

² A Debreceni Református Kollégium rajzoktatására vonatkozóan a többi református iskolával szemben viszonylag gazdag irodalommal rendelkezünk. Lásd: Balogh Ferenc: A Debreceni Református Kollégium története, Debrecen, 1904. 107-108. o.; Tóth Béla: A debreceni rézmetsző diákok, Budapest, 1976; Sz. Kürti Katalin: A Református Kollégium és a képzőművészetek 1790-1848-ig, Klny. A Debreceni Déri Múzeum 1988. évi évkönyvéből, Debrecen, 1990; Uő: Kiss Sámuel, Debrecen, 1995.

³ A kolozsvári vonatkozásokat lásd: Kazinczy Ferenc: Erdélyi levelek, Kolozsvár, 1944. I. köt. 77. o.; Buday Lajos: i. m. 250. o. A nagyenyedieket: Vita Zsigmond: Művelődés és népszolgálat, Bukarest, 1983, 17, 278. o.

⁴ Almási Balogh Pál: Emlékbeszéd Nyíry István r. t. felett = A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei (VIII. kötet) 1842-1844, Buda, 1846, 22. o.

⁵ Tiszáninneri Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára (a továbbiakban: TiREL) Kb. II. 12b 52-53. o.

⁶ Almási Balogh: i. m. 22. o.

⁷ Almási Balogh i. m. 22. o.

⁸ TiREL A/XXVI./9678./132., A/XXVI./9705./159., A/XXVI./9799./31., A/XXXI/12,027./190., A/XXVII/10,072./304., A/XXVIII/10,745./25.

⁹ TiREL A/XXVII/10,072./304., Kbb.IV.24.-ben található leltárak alapján.

¹⁰ „A Rajz oskolához tartozó dolgok” TiREL Kbb.IV.24.jelzetű könyvben.

¹¹ rézmetszetek

¹² feltehetőleg a mintaképek tárolására szolgáló tok vagy mappa volt

¹³ berkenye

¹⁴ ólomfestékek

¹⁵ TiREL Kbb.IV.24.

¹⁶ TiREL A/XXVII/10,072./304.

¹⁷ TiREL Kb.II.12.b. 52-53. o.

¹⁸ Az ezekről fennmaradt „vizsgálati könyvekben” ennek nyomát ugyan nem találhatjuk, de a későbbi rajz praesések kiválasztására vonatkozó megjegyzések ezt igazolják. Lásd: Szombathi János: Egynémely feljegyzések ... ford. Gulyás József, Sárospatak, 1922, 24. o. és pl. Lengyel András levelét a TiREL B/LXV/28,867./87. jelzet alatt.

¹⁹ Almási Balogh: i. m. 22. o.

²⁰ Uo. 23. o.

²¹ Szombathi: i. m. 25. o.

²² Vö: Sipos István: A polihisztor Nyíry István emlékezete = Zempléni Múzsza I. évf. 3. szám, 2001. augusztus, 84-87. o.

²³ Pólya Lajos levele a TiREL B/LV/23,826./405. jelzet alatt.

²⁴ tanfelügyeleti bizottság

²⁵ jelentős tudomány

²⁶ TiREL Kb. II.12.b. 19. o.

²⁷ TiREL Kb.II.12.b. 52-53. o.

²⁸ Hörschik Richárd: A Sárospataki Református Kollégium gazdaságtörténete 1800-1919, Sárospatak, 1996, 154-157. o. közölt adatok alapján. A rajz praesések javadalmazásához hozzátartozott az is, hogy az elekcio alkalmával kedvező helyen választhattak legációs helyet. Ehhez lásd: Fekete Károly és Kurovszki Ferenc TiREL B/LX./26,643./91. ill. B/LXVII.25,114./7-24. alatt lévő leveleit.

²⁹ Lyka Károly: *A táblabíró világ művészete 1800-1850*, Budapest, 1981, 140, 322, 389. o.

³⁰ *TiREL* Ke.I.1. 33. o.

³¹ *TiREL* Ka.I.21. 70. o.

³² Lásd: Lónyay János 1824. július 15-i levelét az egyházkerületi előjárásához *TiREL* B./XLVII./20,216./467.b.

³³ Szögi László: *Magyarországi diákok a Habsburg Monarchia egyetemlein, I. köt. 1790-1850*, Budapest – Szeged 1994, 200. o.

³⁴ *TiREL* B./XLVII./20,216./467.b.

³⁵ Uo. és Nagy Iván: *Magyarország családai... VII. köt. Pest, 1860, 161. o.*

³⁶ Lyka Károly: i.m.

³⁷ Uo.

³⁸ A „*Contrasciba nyugtatványok könyve*” (*TiREL* Kbb.III.36.) és az „*Esküdt diákok elismerő könyve*” (*TiREL* Kbb.III.45.) alapján.

³⁹ Az életrajzi adatok összeállításánál a *TiREL* Zsoldos katalógusának névtárát használtuk, ahol ettől eltérünk, ott forrásainkat külön közöljük.

- 1812/13 Képes Sámuel később Sátoraljaújhelyen volt ügyvéd, 1844-ben halt meg.

- 1815/16 Szentgyörgyi János

- 1817/18, 1818/19 első félév: Kovács Ferenc, később Rimaszombaton volt lelkész.

- 1822/23 Portörő József

- Szalay Károly (?)

- 1827 második félév: Zsarnay Lajos, később teológiai tanár, majd 1860-tól a Tiszáninneni Református Egyházkerület püspöke és a MTA levelező tagja. Életrajzaiban ugyan nem emelték ki rajz praesesi munkálkodását, de ezt – amellet, hogy ezen a címen fizetést vett fel – megerősíti, hogy kortársai előtt közismert volt a művészetek iránti érdeklődése. Vö: Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*, XIV. köt. Budapest, 1914. 1923-1924. o.

- 1829 Gönczi József később Szomotor, majd Karcsa gyülekezeteiben szolgált lelkészként.

- 1829/30 Gadoöni (?) Pál

- 1830/31 Rátsok István

- 1831/32, 1832/33 Pólya Lajos

- 1833/34 második félév, 1834/35 Kurovszki Ferenc

- 1835/36, 1836/37 Fekete Károly, később Vatta, majd Ónod református lelképásztora lett. A korabeli visszaemlékezések szerint műkedvelő festő, énekes és kitűnő zongorista volt, egyben az egyházkerület énekügyi bizottságában aktív tevékenységet fejtett ki. Vö: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok*, 1883, 1367-68. o.

- 1837/38, 1838/39 illetve 1840/41 első félév: Soós Gábor, őt talán a Kecskeméti Református Gimnázium későbbi hasonló nevű tanárával és igazgatójával azonosíthatjuk.

- 1839/40 Tóth Mihály, később esküdt deák lett, majd a pesti református iskola tanára.

- 1840/41, 1841/42: Lengyel András, teológiát tanult Patakon, a *TiREL* kéziratárában KT 180. számmal őrzik, 1840-ben készült igemagyarázatait.

- 1842/43, 1843/44 Varga Pál

- 1844/45, 1845/46 Bende György

- 1846/47 Miskolczi Pál, ő jogot és teológiát is tanult Sárospatakon. Berzéken, Nagygeresden, Tokajban és Cigádon volt lelkész, néhány mintarajzát az iskola rajztermében még 1889-ben is őrizték, költeményeket, cikkeket, sőt még egy balladát is írt. Tompa Mihály közeli barátságával dicsekedhetett. Vö: *Sárospataki Lapok*, 1889. 896. o.

⁴⁰ A kép keletkezését az 1806 utáni időszakra kell datálnunk, hiszen felirata Csokonai Vitéz Mihály „A bűkergető” című verséből vett idézet, amely ebben az évben a Bécsben kiadott

„Anakreoni dalok”-ban jelent meg.

⁴¹ A versfeliratok nem véletlenek, hiszen Csokonai pataki diákságára is utalnak. Vö: Martinák János: Csokonai és Sárospatak (s.a.r. Földy Krisztina Lilla) = Zempléni Múzsza V. évf. 2. szám, 2005. nyár, 35-36.o.

⁴² Prudzik József: A kollégium ivótermei. = Új Tükör, 1987. április 19. 22. o.

⁴³ TiREL B/LXV/28,867./87.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ TiREL B/LXV/28,880./100.

⁴⁸ Uo. Figyelemre méltó, hogy a festékek készítését is tanította.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Lásd pl. Goda Gertrúd: Izsó Miklós, Miskolc, 1993. 5, 7. o.

⁵¹ A rajz jelzete: Magyar Nemzeti Galéria Grafikai Osztály, Ltsz. 1914. 208.

⁵² Szabó Júlia (szerk.): A magyar rajzművészet 1849-1890, Budapest, 1972.

⁵³ Lásd az adott év tanulmányi vizsgálatának eredményeit rögzítő könyvben: TiREL Kb.28. 88. o. 32. sorszám.

⁵⁴ Uo. 81. o. Az Entwurfnak a hazai református iskoláztatásra gyakorolt hatásairól legutóbb lásd: Sipka Sándor: Szaktudós és pedagógus; Imre Sándor (1820-1900) nevelő munkássága. A D. Dr. Harsányi András Alapítvány Kiadványai 7. Debrecen, 2002. 27-37. o. Itt jegyezzük meg, hogy a rajztanárképzés hazai legmagasabb szintű tanintézetének megteremtésére az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat 1859. évi létrejötte tekinthető közvetlen előzménynek, hiszen a társulat alapszabályai tartalmazták egy művészeti akadémia létesítésének tervét. Az igazgató-választmány 1862-ben részletesen is megvitatta az elképzelést, amelyből négy évvel később képviselőházi javaslat született. A két osztályos tanintézet azonban csupán terv maradt. A képzőművészek oktatása végül 1871 októberében a miniszteri rendelettel 1871. május 6-án felállított Országos Magyar Királyi Mintarajztanoda és Rajztanárképezdében indult meg, amely a mai Magyar Képzőművészeti Egyetem jogelődje. Vö: Bolvári-Takács Gábor: A művészeti főiskolák szervezeti fejlődése a második világháborúig = Valóság, XLV. évf. 1. szám, 2002. január, 28.o.

⁵⁵ TiREL Kb.II.14. 32. o.

⁵⁶ Szűcs István: Szűcs István tanár életrajza, Nagyvárad, 1898., és TIREK Kt. 3128., 3132., 3133.

⁵⁷ Panka Károly (szerk.): A pataki diákvilág anekdotakincse, II. kötet, Budapest, 1930. 32-37. o.

⁵⁸ Szűcs István: i. m. 1-5. o.

⁵⁹ Lásd a korabeli iskolai évkönyvek idevágó részeit.

⁶⁰ „A Sárospataki rajz és szépírási tanoda pályázási könyvé”-nek (TiREL Kee.II.7.) eleje tudósít erről.

⁶¹ Uo. 6-9. o.

⁶² Uo. 5-6. o.

⁶³ A Kollégium múzeumában őrzött jelzet nélküli leltár alapján.

⁶⁴ Jelentés, Sárospatak, 1879. 44. o.

⁶⁵ TiREL C/LXXXVIII/44,364./297.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Jelentés, Sárospatak, 1879. 57. o.

⁶⁸ Uo. 58. o.

⁶⁹ Uo. 59. o.

⁷⁰ Uo. 60. o.

⁷¹ Értésítő, Sárospatak, 1890. 180. o.

⁷² A TiREL Kee.II.7. 1878/79-től 1887/88-ig terjedő bejegyzései alapján.

⁷³ Értésítő, Sárospatak, 1890. 20. o.

⁷⁴ Az ügymenetet az Igazgató Tanács következő üléseinek jegyzőkönyvei alapján követhetjük nyomon (a továbbiakban ITJ): 1900. jún. 28-29. 35. pontja, 1900. 45. o.; 1901. febr. 4-6. 101. pontja, 1901. 74-88. o.; 1901. jún. 28-29. 40. pontja, 1901. 23. o.; 1901. szept. 10. 33. pontja és az ehhez tartozó melléklet, 1901. 19 és 26-36. o.; 1902. máj. 26. 4. pontja, 1902. 2-3. o.; 1902. szept. 10. 50. pontja, 1902. 29. o.; 1903. febr. 3-5. 79. pontja, 1903. 43. o.; 1904. febr. 8-9. 77. pontja, 1904. 54-55. o. A hazai rajzoktatásban, a korszakban jelentkező törekvésekhez összefoglalóan lásd.: Buday Lajos, A magyar rajzoktatás a századfordulón. Klny. A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyvéből, Szeged, 1958.

⁷⁵ ITJ 1900 jún. Sárospatak, 1900. 45. o.

⁷⁶ ITJ 1901. szept. Sárospatak, 1901. 26. o.

⁷⁷ ITJ 1901. febr. Sárospatak, 1901. 74-88. o.

⁷⁸ Uo. 77. o.

⁷⁹ ITJ 1901. szept. Sárospatak, 1901. 26-36. o.

⁸⁰ Uo. 27. o.

⁸¹ Uo.

⁸² Uo. 28. o.

⁸³ Uo. 28-29. o.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Uo. 30. o.

⁸⁶ Uo. 36. o. Comenius, akit a módszeres iskolai rajzoktatás, illetve a rajzoktatás ún. szenzualista irányának megalkotójaként tart számon a pedagógiai szakirodalom, sárospataki vonatkozású műveiben is hangsúlyozottan nyilatkozott a rajz jelentőségéről. Ehhez lásd.: Comenius: A nagyfényű pataki iskola eszméje, ford. Gulyás József, in: Bizonyosságok, Sárospatak, 1936. 6. o. Comenius Schola ludusának előszava, ford. Gulyás József, in: uo. 16. o. Comenius A. J.: Nagy Oktatástana, ford. Geréb András, Budapest, 1953. 282. o.

⁸⁷ ITJ 1902. máj. Sárospatak, 1902. 2-3. o.

⁸⁸ ITJ 1903. febr. Sárospatak, 1903. 43. o.

⁸⁹ ITJ 1904. febr. Sárospatak, 1904. 54-55. o.

⁹⁰ Munkásságával kapcsolatban legújabbán lásd: Pocsainé Eperjesi Eszter: Palágyi Deák Geyza (1871-1931), Sárospatak, 2001. Acta Patakina V., sorozatszerkesztő: Dienes Dénes.

⁹¹ TiREL Kee.II.7.

⁹² Uo.

⁹³ Uo.

⁹⁴ Ezzel kapcsolatban lásd Pocsainé Eperjesi Eszter rövid áttekintését: Képzőművészeti alkotások a Sárospataki Református Kollégium Múzeumában = Zempléni Múzsza III. évf. 3. szám, 2003. augusztus, 49-50.o.